

Тетяна Володіна
(Київ)

УДК 81'1

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК МОВНИЙ ФЕНОМЕН (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Професійна мова – сукупність усіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями даної галузі. Функціонування професійної мови обумовлюється чітко окресленою термінологією. Терміни – найбільш часто вживані мовні одиниці професійного тексту. Питання специфіки лінгвістичних термінів, завжди займали особливе місце у мовознавстві та перекладознавстві. Зроблено спробу опису мовних характеристик такого феномену як лінгвістичний термін. Розкрито особливості функціонування лінгвістичних термінів сучасної німецької мови в науковому тексті, висвітлено питання синонімії, антонімії, полісемії, омонімії лінгвістичних термінів сучасної німецької мови, а також вказано на активні способи словотвору досліджуваних термінів.

Ключові слова: *терміносистема, лінгвістичний термін, мовний феномен, фахова мова, терміни-синоніми, терміни-антоніми, терміни-полісеманти.*

Постановка наукової проблеми. В останні десятиріччя стрімко зростає інтерес лінгвістів та спеціалістів різних галузей науки та техніки до проблем окремих галузевих терміносистем, що можна пояснити підвищенням потоку наукової інформації, процесами інтеграції, стиків наук, посиленням процесів термінотворення. Проблеми термінології часто обговорюються у зв'язку з автоматизацією інформаційних процесів, залученням комп'ютерної техніки для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників. Об'єктом дослідження фахових мов є особливості мови певної галузі науки. При цьому фахова мова до певної міри протиставляється загальноновживаній мові, хоча словниковий запас першої бере початок саме з другої. Але якраз проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, породили необхідність виділення окремої науки – термінознавства [4, с. 57–71]. У той час, як наука про фахові мови має на меті дослідження власне мови певної сфери науки й техніки, предметом дослідження термінознавства є не мова як така, а саме термін як єдність поняття і назви у нашому випадку лінгвістичний термін.

Аналіз літератури з термінознавства показав як велика кількість визначень *терміна*. Спільність поглядів на термін обмежується лише співвіднесеністю мовного знака зі спеціальним поняттям. Відмінності у визначеннях пояснюються не тільки багатолікістю цього поняття, а й різними підходами до його вивчення. Вітчизняною термінологічною школою, наприклад, накопичений великий досвід у дослідженнях терміна (К.Я. Авербух, О.С. Ахманова, Н.В. Васильєва, Г.О. Винокур, М.Н. Володіна, В.Г. Гак, А.С. Герд, Б.Н. Головін, В.П. Даниловко, Т.Л. Канделакі, Л.А. Капаназде, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, Р.Г. Піотрський, А.А. Реформатський, А.В. Суперанська, В.А. Татарінов, Т.Р. Кияк, О.М. Шаблій та ін.). Напрямки в дослідженнях термінів і терміносистем різноманітні: аналізуються когнітивно-інформаційна природа терміна (М.Н. Володіна), досліджуються питання взаємодії термінології та фразеології (Є.А. Нікуліна, І.Р. Шейнін), розглядається взаємодія термінологічної та побутово-розмовної лексики (В.А. Собяніна), терміносистеми вивчаються в соціолінгвістичному аспекті (О.А. Зяблова), зіставляються термінології двох і більше мов (В.Ю. Бондаренко, Н.П. Глинська, О.А. Казачкова, Т.І. Орел, Л.В. Полубіченко, С.П. Хижняк та ін.), досліджуються термінологічні дефініції в термінологічних текстах (Є.А. Шилова). Особливий внесок у розробку поняття терміномови для спеціальних цілей зробили зарубіжні лінгвісти (Th. Bungarten, L. Drozd, W. von Hahn, H.-R. Fluck, D. Hartmann, L. Hoffmann, J. Heur, D. Möhn, W. Otto, R. Pelka, W. Seibike). Недивлячись на те, що на нинішньому етапі вивчення терміносистем різних галузей знань спостерігається багатоплановість підходів до її розгляду, природа саме лінгвістичного терміна як мовного, так й соціокультурного феномена дотепер не знайшла повного висвітлення у лінгвістиці, оскільки немає жодного монографічного дослідження із запропонованої проблематики статті, тому **актуальність** її є безперечною. **Об'єктом** слугують лінгвістичні термінологічні одиниці німецької мови. **Предметом** статті є особливості функціонування

лінгвістичних термінів сучасної німецької мови у науковому тексті. **Мета** дослідження полягає у визначенні мовних особливостей лінгвістичних термінів сучасної німецької мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Лінгвістичний термін має ряд ознак та параметрів, на базі яких може бути запропонована його дефініція. Питання про *мовні* ознаки лінгвістичного терміна та їх кількість є неоднозначним (пор.: Г.О. Винокур, В.П. Даниленко, А.С. Герд, С.В. Гриньов, Л.А. Капанадзе, Д.С. Лотте, О.І. Моїсєєв, Є.П. Сергєєва, Н.-R. Fluck, L. Hoffmann, E. Schulze та ін.). У даній статті ключовою властивістю терміна вважаємо *позначення спеціального поняття*. Від властивостей терміна слід відрізнити вимоги, які висуваються до нього як мовної одиниці, тобто характеристики, що є важливими для лінгвістичного термінотворення. Вимог, як і властивостей термінів, існує велика кількість, і кожне з них має право на буття, однак, до найбільш суттєвих відносимо такі: *однозначність, системність, модальність, експресивну та стилістичну нейтральність*.

Вимога однозначності є найбільш спірною, оскільки очевидно, що в терміносистемах присутні як багатозначні терміни, так й терміни-синоніми і омоніми. У лінгвістиці найбільшого поширення набули терміни-синоніми: *Ad-hoc-Bildung* = Gelegenheitsbildung = okkasionelle Bildung = Augenblicksbildung; *Affixoid* = Halbaffix; *Definitheit* = Determination; *Deklarativsatz* = Aussagesatz; *Derivation*=Ableitung; *Konjunktion* = Bindewort; *Präposition* = Fallfügeteil= Verhältniswort= Vorwort; *Präsens* = Gegenwart = Gegenwartstempus; *Psycholinguistik* = Sprachpsychologie та ін. На ознаку терміна бути елементом системи одним з перших вказав Д. Лотте: наукова термінологія повинна представляти не просту сукупність слів, а систему слів або словосполучень, які певним чином пов'язані між собою [7, с. 72–73].

Проблема виявлення й лінгвістичного аналізу лексико-семантичних відношень, зокрема полісемії між одиницями певної терміносистеми, належить до дискусійних у загальній теорії термінології в цілому. Функціонування багатозначних слів у загальнолітературній мові і в термінології має певні відмінності, а отже, доцільність їхнього використання визначається порізному. У загальнолітературній мові полісемія сприймається як закономірність, як органічна властивість мови, натомість у термінології – як небажане, не властиве їй явище, оскільки “невід’ємною частиною нормативної термінології має бути однозначність” як одна з визначальних терміна на відміну від загальноновживаного слова [10, с. 25]. Багатозначність, або полісемію, визначають як наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об’єктів позначення [12, с. 465].

Розвиток полісемії зумовлений не законом “*економії зусиль*” і не прагненням до зменшення числа означених, а зовсім іншими причинами: по-перше, потребою засвідчити у мові відношення, які існують у навколишній дійсності; по-друге, закріпити наслідки абстрагувальної та аналізованої роботи мислення; по-третє, особливостями формування асоціативних зв’язків і умовами функціонування слова у мові, в тому числі впливом постійного контексту [11, с. 8].

Полісемія терміноодиниць у тій чи тій терміносистемі – це здатність термінів *мати одночасно в межах однієї семантичної структури кілька значень, що групуються навколо загального семантичного центру* [9, с. 84]. Питанню визначення ролі полісемії у термінотворенні й формуванні терміносистем у сучасному мовознавстві присвячено низку наукових досліджень, серед яких праці Д.С. Лотте, М.П. Муравицької, Б.Н. Головіна, Ф.О. Нікітіної, Л.О. Симоненко, Л.Д. Малевич, О.І. Павлової, Т.В. Лепехи, Т.П. Кравченко, Л.В. Туровської. У сучасній лінгвістиці сформувалися різні погляди на роль полісемії у термінології. Д.С. Лотте вважав, що багатозначність створює неточність терміносистеми, тому особливу увагу слід звертати на усунення всіх багатозначних слів або на закріплення за тим чи іншим терміном одного значення [7, с. 15]. На думку В. С. Марченка, багатозначність термінів – негативне явище, що зумовлює труднощі при користуванні науковою літературою, порушує взаєморозуміння, обмежує можливість обміну досвідом, призводить до хиткості уявлень. Тому “необхідно домагатися, щоб кожен термін був однозначним” [6, с. 113]. За спостереженнями Б.М. Головіна, у багатьох галузях знань склалась несприятлива термінологічна ситуація, пов’язана з явищем багатозначності та нечіткості термінів [2, с. 6]. В. П. Даниленко виправдовує явище полісемії в термінології, “яке виявляється головним чином як категорійна багатозначність на основі метонімічного і синекдохного перенесення значень” [3, с. 205]. На думку Ф.О. Нікітіної, “різні

прояви полісемії термінів свідчать про те, що полісемія є універсальним явищем у мові” [8, с. 18]. Т.П. Кравченко стверджує, що “багатозначні терміни в оптимальній кількості не дестабілізують терміносистеми, а, навпаки, є елементами її систематизації та уніфікації” [5, с. 47]. Л. В. Туровська вважає, що полісемантичні процеси в термінології є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з другого – виявом мовної економії [13, с. 111].

Основною причиною виникнення полісемії у терміносистемах різноманітних галузей науки і техніки Ф.О. Нікітіна вважає синтез наук, перетин їх окремих галузей [8, с. 9]. Полісемічні *лінгвістичні терміни* є, на нашу думку, елементами систематизації та уніфікації терміносистеми, наприклад, *Syntagma* (auch: Wortgruppe; syntagmatisch), [1] syntaktisch zusammengehörige Wortgruppe im Satz, die nicht selbst Satz oder Teilsatz ist; [2] sprachliche Zeichen im Satz mit engerer Zusammengehörigkeit, die als Gruppe die Stellung im Satz ändern kann; *terminal*, am Ende stehend, [1] in der Generativen Grammatik bei der Konstituentenanalyse die nicht weiter teilbaren Endkonstituenten, [2] der fallende, die Grenze eines Aussagesatzes signalisierende Tonhöhenverlauf, або *Thesaurus*, Schatzhaus einer Sprache: [1] ein auf Vollständigkeit einer Sprache hin angelegtes Wörterbuch, [2] Wörterbuch, das nach Sachgebieten beziehungsweise Bedeutungsähnlichkeit gegliedert ist.

Термінологічна інформація – це понятійна (семантична) інформація, що має мовну природу. Термін має двоєдину сутність – він акумулює загальномовну і спеціальну інформацію та є одиницею мовного та професійно-наукового знання [1, с. 23]. Загальномовна інформація, що відображена в мовній свідомості людей, які відносяться до одномовного колективу, може піддаватися асоціативно-образним переосмисленням в процесі професійно-наукової діяльності, перетворюючись на інформацію термінологічну. Так сталося, наприклад, з іменником *das Register* (список, покажчик, перелік; індекс; реєстр; реєстраційна запис; реєстрова книга), який отримав крім основного загальномовного ще й термінологічне значення в соціолінгвістичних дослідженнях (Bezeichnung für den spezifischen funktionalen Sprachgebrauch, der charakteristisch für eine bestimmte Berufs- oder soziale Gruppe ist (Eltern gegenüber Kindern, Angestellten gegenüber Vorgesetzten), або *das Symbol* (символ, умовна позначка), у лінгвістиці розглядається як стилістичний засіб (Zeichen, bei dem der Bezug zum Referenzobjekt ausschließlich auf Konvention beruht (Beispiele: Verkehrszeichen oder die Taube als Symbol des Friedens).

Термін принципово займає позицію поза експресією, так як остання передбачає вибір між «добре-погано», «сумно-весело», «серйозно-жартівливо». Лінгвістичні терміни, наприклад, *das Adjektivkompositum* (ад’єктивна композиція), *die Kongruenz* (конгруентність), *die Nasalassimilation* (назальна/носова асиміляція) в переважній більшості абсолютно стилістично нейтральні і не володіють експресивністю. Термін, безумовно, має текстову природу, тобто виконує в тексті функцію дефініції та вводиться в текст як її замісник. Термін не просто вбудований у певний науковий лінгвістичний текст, він утворюється в результаті породження тексту, і термінотворення при цьому задовольняє потребам самого тексту.

Аналіз текстів із лінгвістики показав, що для них властивим є такий підхід, при якому в самій статті терміну дається тлумачення, і тим самим він вводиться в обіг. Після того, як термін вже введений в обіг, він починає існувати і, як показало дослідження експериментального корпусу лінгвістичних текстів, не вимагає дефініції у наступних текстах, де він з’являється. У цьому і проявляється роль терміна бути замісником іншого тексту.

Із точки зору словотвору термінів існує п’ять типологічно значущих груп лінгвістичних термінів: прості терміни, афіксальних (деривати), терміни-композиції, терміни-словосполучення і терміни-аббревіатури.

До продуктивних способів словотворення відносяться терміни-словосполучення, які утворені комбінацією двох слів (*Thema-Rhema-Gliederung; Type-token-Relation; Wackernagel-Position; Bedingter Lautwandel*) та аббревіатури, що слугують закону економії в мові лінгвістики: *API* (auch: Association Internationale Phonétique, International Phonetic Association (*IPA*), *Basilekt* (Bezeichnung in der Soziolinguistik für die Sprachvarietät einer Sprachgemeinschaft, die im Gegensatz zum Akroлект als sozial sehr niedrig eingestuft wird und mit dem kleinsten Prestige versehen ist), *EQUI-NP-Deletion* (in Generativer Transformations grammatik Tilgungstrans formation, die vollzogen werden kann, wenn das Subjekt eines eingebetteten Satzes mit dem Subjekt oder Objekt des

einbettenden/übergeordneten Satzes identisch ist), *IC-Analyse* (unmittelbare Konstituenten analyse, indem komplexe sprachliche Einheiten nach und nach in ihre Bestandteile (Konstituenten) von oben nach unten aufgelöst werden), *L-Varietät*, Sprachvarietäten, die nur in informellen Situationen wie zum Beispiel in der Familie oder beim Sprachgebrauch zwischen Freunden und Mitschülern benutzt werden (*Low Variety = L-Varietät*), *SOV-Sprache*, in der Wortstellungstypologie Sprache, deren Grundwortstellung: Subjekt-Objekt-Verb ist та ін.

Проаналізувавши отримані висновки щодо основних системних (мовних) ознак терміна, спробуємо визначити лінгвістичний термін так: *лінгвістичний термін – це мовний знак, що співвідноситься з поняттям і предметом професійної сфери лінгвістики та на основі цього співвідношення входить до її терміносистеми як невід’ємний елемент останньої*. Під співвідношенням слід розуміти "взаємний зв'язок" між знаком, поняттям та предметом.

Висновки дослідження. Отже, ми переконуємося в тому, що терміни не ізольовані, незалежні, "обрані" одиниці загальновоживаної мови які володіють лише їм характерними рисами, а складають повноцінну частину загального складу мови, де властивості слів виявляються більш виразно, регламентовано, відповідаючи вимогам професійного спілкування і взаєморозуміння. Вони вступають у парадигматичні та синтагматичні відносини, є активними із точки зору словотвору. До найбільш суттєвих властивостей термінів відносимо: однозначність, системність, модальність, експресивну та стилістичну нейтральність. *Перспективами подальшого розвитку проблематики* вважаємо розгляд лінгвометодологічних основ перекладу лінгвістичного терміну сучасної німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М. : Филолог. фак-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: [уч. Пособие для филол. спец. вузов] / Б.Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. школа, 1987. – 104 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания: [уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов] / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
4. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк, О. І. Каменська // Мова і культура. Серія «Філологія». – К. : Наукове вид-во, 2008. – Вип. 3. – Т. 1, ч. 2. – С. 57–71.
5. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Т. П. Кравченко. – Миколаїв, 2006. – 20 с.
6. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.: ред. [А. В. Крижанівська]. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.
7. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: АН СРСР, 1961. – С. 72–73.
8. Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 30 с.
9. Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов / А. М. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність: матеріали II Всеукр. конференції. – К., 1997. – С. 82–85.
10. Симоненко Л. О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
11. Солдатова Л. П. Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с.
12. Тараненко О. О. Полісемія / О. О. Тараненко // Українська мова: Наукові записки. Серія "Філологічна" енциклопедія: [ред. В. М. Русанівський та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 465.
13. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: [монографія] / Л. В. Туровська. – К. – Ірпінь : Перун, 2005. – 160 с.

Володина Т. Лінгвістический термин как языковой феномен (на материале современного немецкого языка).

Профессиональный язык – совокупность всех языковых средств, используемых в специально обозначенной коммуникативной сфере с целью достижения понимания среди всех специалистов данной области. Функционирование профессионального языка обуславливается четко очерченной терминологией. Термины – наиболее часто употребляемые языковые единицы профессионального текста. Вопрос о специфике лингвистических терминов, всегда занимал особое место в языкознании

и переводоведении. В статье была сделана попытка описания речевых характеристик такого феномена как лингвистический термин. Автор статьи попыталась раскрыть особенности функционирования лингвистических терминов современного немецкого языка в научном тексте, высветила вопросы синонимии, антонимии, полисемии, омонимии лингвистических терминов современного немецкого языка, а также указала на активные способы словообразования исследуемых терминов.

Ключевые слова: терминосистема, лингвистический термин, языковой феномен, профессиональный язык, термины-синонимы, термины-антонимы, термины-полисеманты.

Volodina T. Linguistic Term as a Linguistic Phenomenon (on the basis of the modern German language).

Professional language is a set of language tools that are used in specifically outlined communicative sphere to achieve understanding among all professionals of this field. Functioning of professional language is determined by well-defined terminology. Terms are the most frequently used linguistic units of professional text. Questions about the specific character of linguistic terms have always taken special place in linguistics and translation studies. The article was an attempt to describe the linguistic characteristics of such phenomenon as linguistic terms. The author of the article tried to explain peculiarities of the functioning of linguistic terms of modern German language in a scientific text, highlighted the issue of synonymy, antonymy, polysemy, homonymy of linguistic terms in modern German language, and pointed out the active methods of word-formation of researched terms.

Key words: the term system, linguistic term, linguistic phenomenon, professional language, synonymic terms, antonymic terms, polisemantic terms.

Віктор Дворянкін
(Маріуполь)

УДК 811.161.2'282.2'373

ЛЕКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМ 'ГЛАДКИЙ' І 'ГЛАДУН' В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ПІВДЕННОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Розглянуто особливості лексичного вираження сем 'гладкий' і 'гладун' у новостворених українських східностепових говірках Південної Донеччини, зокрема виявлено відповідні репрезентанти й визначено їх функціональну активність, виділено мотиви номінації непомірно повного чоловіка, з'ясовано лексико-семантичні паралелі з іншими діалектними масивами. Виявлено, що оновлення оцінного номінаційного репертуару проаналізованих сем відбувається найчастіше за рахунок вторинної номінації, а також дериваційних процесів. Засвідчено фонетичні (у т. ч. акцентні) і словотворчі варіанти. Установлено, що окремі найменування (не завжди з аналогічною семантикою) властиві не лише східностеповому континууму, а й іншим суміжним і просторово віддаленим українським говіркам. На основі виділених мотивів номінації непомірно повного чоловіка в досліджуваному мовному ландшафті визначено найпоширеніші – 'подібність до тварин' і 'подібність до предметів побуту'.

Ключові слова: українські східностепові говірки, сема, репрезентант, маніфестант, мотиви номінації, лексика на позначення рис людини.

Постановка наукової проблеми. Системний опис різних тематичних груп лексики новостворених говірок залишається одним з актуальних питань вітчизняної лінгвістики. Словниковий склад українського діалектного континууму потребує ґрунтовного дослідження в семантичному, етимологічному, лінгвогеографічному та інших аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні лексика українського новожитнього простору, яка перебуває в активному словнику діалектоносіїв, представлена у працях В.В. Леснової [5], А.О. Скорофатової [7], Ю.В. Абрамян [1] (східнослобожанські говірки), Л.М. Тищенко [8] (південнослобожанські говірки), Р.Л. Сердеги [6] (центральнослобожанські говірки), Н.Г. Загнітко [2], М.С. Кушмет [4] (східностепові говірки), Т.П. Кукси [3] (українські говірки Криму) та ін. Східностепові говірки як мовний ландшафт